

Nytter det med filosofi? (2)

DEBATT: Hva skal filosofifaget tjene til? Hvis spørsmålshorisonten er det daglige brød, er det nok litt av hvert som kan bli svar skyldig. Men hva med oppmerksomhet utover denne horisonten?

Av Audun Øfsti, professor emeritus, NTNU

Fritt Ords rapport [«Hva skal vi med humaniora?»](#) har skapt stor debatt om humanioras legitimitet i dag. I forlengelsen av denne debatten inviterer Salongen filosofer til å drøfte filosofiens spesifikke rolle i politikk og samfunn. Øfstis svar går over to innlegg. [Her](#) finner du første del.

Universitetets samfunnsoppdrag

I et par tiår nå har jeg ment å kunne øyne en dreining i forestillingen om hva et universitet er, eller bør være, en dreining – i tråd med de nyliberale tankers hegemoni – i retning av en *bedriftsmodell*, som fortrenger det tradisjonelle Humboldt-universitetet som orienteringspunkt. På denne bakgrunn ser en bestemt og ikke uvanlig nøkkelterm for å begripe universitetet slett ikke så ille ut (ved første blick). Jeg tenker på termen «samfunnsoppdrag» eller «samfunnsoppdraget». En bedrift kan jo – i egenskap av markedsaktør som må gå med overskudd – vanskelig ha «samfunnsoppdrag»¹.

Men det viser seg fort at termen er ganske tvetydig. Når universitetet i enfatisk forstand har et samfunnsoppdrag betyr det egentlig at det har en svært viktig og nødvendig samfunnsfunksjon, ikke minst som knyttet til moderne demokrati/selvstyre/folkesuverenitet. Opplysning og vitenskap kan da – under idealet om demokratisk selvlovgiving – ikke være en ren privatsak eller et elitært anliggende, men må prinsipielt være tilgjengelig, tilrettelegges for, og kunne tilstrebes av alle. Derav også vår tradisjonelle ordning med åpne forelesninger, ingen "skolepenger", gunstige studielån og lignende. Samfunnet kan jo vanskelig få for mye viten og opplysning. (Subtiliteter omkring former for nødvendig hemmelighold – om renteøkninger, forsvarsplaner og lignende her holdt utenfor.)²

DEL 1: [Nytter det med filosofi? \(1\)](#)

Hos mange, også universitetsfolk, får imidlertid termen «samfunnsoppdrag» en annen klang: Samfunnsoppdraget er ikke noe som ligger i sakens natur, i det demokratiske samfunnets natur (som nært eller fjernt ideal), men noe som blir *gitt* (foreskrevet) av en *instans*, grovt sagt av Storting og regjering. Universitetet får beskjed om hva oppdraget går ut på og skal etter beste evne utføre det. Slik sett kan «samfunnsoppdraget» skifte fra år til år, og spesielt når en ny regjering kommer til makten.

Men selv om «samfunnet» kanskje via Storting og regjering kan bestille verdifri viten hos naturvitenskap og teknologi, så kan det ikke bestille det hos humanvitenskapene på samme måten.³ Og dét er *ikke* å forstå som et tegn på humanvitenskapenes manglende nytte og dermed manglende legitimering.⁴

Snarere må vi si at en slik politisk-administrativ overordning over humanvitenskapelig forskning – hvor en (opplyst?) politikk vil sette inn "forskning på så og så" som middel – i en viss forstand er å spenne kjerra fremfor hesten. For humaniora er jo (den vanskelige!) oppgaven helt klart ikke middel-søking, men å åpne for det lys (den opplysning) samfunnet, politikken trenger og aldri kan få for mye av; ja, som en ikke-pervers middelsøking må *forutsette*. Derfor er da også den helt sentrale og avgjørende oppgave for universitetet å sørge for at en helt bestemt tvang får herske mest mulig uinnskrenket og uforstyrret: [den saklige tvang](#), som gjennom mediet «det beste argumentets tvangsløse tvang» lar virkeligheten bestemme hva forskningen kommer frem til. Hovedoppgaven for institusjonen er med andre ord å rydde plass, gi tid og rom for erkjennelses-søkingen i videste forstand, og å skjerme den mot usaklige innflytelser, mot alle slags forstyrrelser og bestillinger, de mangfoldig former for *støy*; slik at vitenskapene (forskerne) etter beste evne kan søke det saklig sett sanne, mest mulig bli styrt av hva saken selv/virkeligheten selv krever. Det er det som også er *deres* mandat. Ikke å lojalt respektere dette mandatet, men svikte den tillit man blir (ble?) vist ved ansettelse i en vitenskapelig stilling ved et universitet, det blir (ble?) hardt straffet av den vitenskapelige *ethos* som en form for korrupsjon.⁵

I den perverterte forstand blir «samfunnsoppdraget» til noe som minner om OPS, offentlig-privat samarbeid, hvor oppdrag nettopp går til «bedrifter». En ordning som er høyt verdsatt på høyrefløyen, all den stund den betyr sugerør i statskassen. De tidligere «normale» investeringsområder for profittsøkende kapital er jo i høy grad tørket inn (på grunn av etterspørselssvikt – i betydningen *kjøpekraftig* etterspørsel⁶) og oppmerksomheten rettes i økende grad mot statskassens skatteinngang. Investorer søker nå etter muligheter – ved siden av i finanssektoren, med kjøp av gjeld, (stats)obligasjoner⁷ og andre finansprodukter – i tjenestesektoren (S-en i GATS) og spesielt området for offentlige tjenstester, med blant annet krav om privatisering av velferdsstatens oppgaver.

Midler og mål

En positiv side ved nyttebegrepet er at det nokså umiddelbart – ikke minst i form av spørsmål om hva vi skal med dette og hint, hva nytteverdien er osv. – fører til en oppmerksomhet om midler til mål, og sammenhengen mellom mål og midler. At dette er et særdeles viktig tema er åpenbart: Hvilke mål vi kan og bør ville er helt avhengig av hvilke midler som er nødvendige og tilstrekkelige for å nå dem. Et gitt mål kan hellige (kreve) bestemte midler, men nødvendige midler kan også avhellige mål. Slik sett er undersøkelsen av forbindelsen mellom midler og mål helt avgjørende for avklaringen av hvilke mål som er gode, akseptable ... og hvilke som er beklagelige og forkastelige.⁸

Oppmerksomhet om midlers nytte (som «nyttene» av universiteter, humaniora, historie og filosofi) kan imidlertid lett føre til *uoppmerksomhet* nettopp om viktige målspørsmål. For en avklaring av hva som er verdige mål vil nødvendigvis i siste instans føre til svært omfattende og vanskelige spørsmål; samtidig som den dagsaktuelle kamp for tilværelsen uunngåelig krever oppmerksomhet om hvilke midler vi kan gripe til for å klare oss, sikre oss, i beste fall forbedre vår posisjon. Det fører nærmest uunngåelig til at vi på plassen for svar på de vanskelige spørsmålene nøyer oss med utbasunering av generelle og tomme buzz-ord og superlativer: kreativitet, høy kvalitet, høyt internasjonalt nivå, fremragendhet, styrke, konkurranseevne, skapende/konstruktiv, kritisk, reflekterende – slik må vi bli, slike mål må vi ta sikte på! Altså en nokså intetsigende ønskeliste, eller verre: Det kan bety at hodet (eller det som skulle være hodet) plasseres i skyene, mens de øvrige organer strever på bakkenivå. Eller enda verre: At uomgjengelige, nødvendige idealer fremstilles som opsjonale, som må skrives inn i formålsparagrafer, «visjoner» og lignende – for ikke å forsvinne helt. Samtidig som et helt avgjørende «stort» spørsmål mister universitetet som arena eller nisje:

I den daglige – nødvendigvis nokså nærsynte – konkurransekamp er det ikke lenger plass til spørsmål om hvem eller hva som har arrangert rotteracet, om hvordan våre (nødvendige og nødvendige) kortsiktige målsettinger i det hele tatt oppstår.

Mål-middel-temaets kritiske potensial kan se ut til fortrinnsvis å bli rettet mot eksisterende institusjoner (som historisk-filosofiske⁹ universitetsfakulteter, og søndag som hviledag), med det skarpe våpen: Hva skal de egentlig tjene til, hva er vitsen, hva er nytten? (Underforstått lurert også ofte en viss målestokk i kulissene: Er det bra for næringslivet, gir det arbeidsplasser, fremmer det den økonomiske veksten, øker det konkurranseevnen? Kan vi – i den stadig skarpere konkurransen – tillate oss å hvile så mye?) Og det er nok litt av hvert som da kan bli svar skyldig. Ganske spesielt hvis spørsmålshorisonen er det daglige brød.

MER DEBATT: [Hva skal vi med filosofi?](#) • [Refleksjoner rundt nyttebegrepet](#)

Men hva med oppmerksomhet ut over denne horisonen? Hva om vi ser på faktiske, effektivt fungerende sammenhenger mellom mål og midler på høyere nivå? Her kan problemet vise seg å være – ikke først og fremst vanskeligheter med å peke på et poeng, en vits, et mål som midlene skal tjene til å realisere – men snarere ha å gjøre med positive vs. negative beskrivelser og oppfatninger av målene. Jeg tenker på diverse mål som *faktisk* realiseres, ja nærmest som om de lå "i sakens natur" (og hvor midlenes effektivitet er upåklagelig). Eksempler på slike "ambivalente" mål kan være:

- Sikre vestlig-imperial makts fortsatte dominans i verden.
- Sørge for mer til den best stilte prosenten.

- Øke TNC-ers makt på bekostning av statlig politisk-demokratisk makt.
- Større del av statenes BNP til aksjonærer, mindre til innbyggerne som lønnsandel.
- Fjerne grenser og restriksjoner: hindre politiske, forstyrrende reguleringer; mest mulig fritt marked.
- Forhindre – og bygge ned eksisterende – organiseringer av typen fagforeninger.
- Fremme den frie flyt av varer, tjenester, personer og kapital som vi finner som en selvfølgelighet innenfor tradisjonelle nasjonalstater, *men samtidig unngå den folkesuverene ("nasjonalistiske") form for sentralmakt* med Montesquieusk/Kantiansk maktdeling, (sentral) skatteinngang og økonomisk-solidarisk *innenrikspolitik* som dette har vært forbundet med – og som har gjort at over- og underskudd på "handelsbalanser" mellom regioner innen nasjonalstaten har vært en meningsløshet.
- Frembringe en virkelig internasjonal verdensorden, uten krigsfremmende undergrupper som nasjoner; med en global, kosmopolitisk kapitalisme som kan øke den vekstfremmende konkurransen.

Kunnskapens makt

At kunnskap er makt, slik Francis Bacon forstod det,¹⁰ er en slags selvfølgelighet i dag. Man kan vel si at Bacon nærmest profetisk foregriper den moderne eksperimentalvitenskapens og ingeniørvitenskapens rolle i det moderne samfunnets næringsliv eller «basis». Disse vitenskapene øker våre muligheter for å konstruere, styre og kontrollere naturprosesser og -tilstander. Og "forskningen" er blitt en særdeles viktig offentlig og privat oppgave. Den stat som forsømmer forskningen er ille ute. Ja, det er ikke urimelig og ikke uvanlig å fremholde vitenskapen som den kanskje den viktigste produktivkraft.

Skjønt i forbindelse med sammenligninger mellom natur- og humanvitenskap, med henvisning til det overveldende – og så nyttige! – fremskrittet innen naturvitenskap og teknologi siden den Kopernikanske og Galilei-Newtonske revolusjonen, kan av og til hjertesukk¹¹ høres, av typen: Når skal de humanistiske disipliner og samfunnsvitenskapen komme etter? - eller: hvorfor må moralske og politiske fremskritt være så små og tvetydige i sammenligning? Men disse velmente hjertesukk er i en bestemt forstand uttrykk for en misforståelse.

For sammenhengen mellom kunnskap, makt, frihet og *samfunn* kan ikke innpasses i den Baconske ideen. Forholdet er her langt mer intrikat. Det dreier seg blant annet om dette at samfunn – i motsetning til natur og naturlover – ikke kan *finnes* uten at det samtidig finnes kunnskap om samfunnsforhold (sed og skikk, normer og lover, institusjoner og funksjoner mm.) hos dem som

utgjør samfunnet.¹² Det betyr at spørsmålet om forbedring og fremskritt i kunnskapen om samfunnet heller ikke er uavhengig av samfunnets egen historiske bevegelse og forandring. Det er ikke her mulig å si, som når det gjelder natur og naturvitenskap, at vitenskapen gjør fremskritt, mens naturen selv - fysikkens gjenstand - må underforstås som konstant. Galilei, Newton, Einstein, Bohr osv. representerer avgjørende fremskritt i fysikken, men målt i forhold til den samme natur. Vår, menneskesamfunnets, erkjennelse av naturlovene øker opp gjennom vitenskapshistorien, men naturen «forbedres» ikke. Newtons fysikk gjelder også (i den grad den er sann) for naturen på [Aristoteles'](#) tid, og Einsteins og Bohrs fysikk (i den grad den er sann) har gyldighet også for naturen i 1687.

Sammenligningsgrunnet svikter: I naturvitenskapens gjenstand forekommer, i motsetning til i samfunnet, ingen endring og dermed ingen fremskritt i det hele tatt. I vitenskapens (fysikkens) og forskersamfunnets historie forekommer store endringer og fremskritt, men heller ikke dette kan uten videre være en modell for «menneskesamfunnets» mulige fremskritt i retning av det gode, rettfærdige, sanne og skjønne.

Slik sett kan det se ut til at vi står nokså rådløse tilbake med spørsmålet om hva som kunne være en "humaniora-versjon" av triangellet kunnskap - makt - frihet. Kunnskapens makt er i en viss forstand moralsk uproblematisk i forhold til naturen (om vi ser bort fra økologiske betenkeligheter og indirekte samfunnsmessige følger), for såvidt som, eller i den grad, naturens inventar ikke er moralske subjekter. Men Bacons «pragmatistiske» poeng blir både mangetydig og til dels svært betenkelig hvis vi overfører det til forholdet mellom mennesker (samfunn) og «kunnskap om mennesker»:

1. Her innebærer for det første den Baconske, teknologiske maktmodell en todeling av samfunnet i «Sozialingeniöre und Insassen geschlossener Anstalten», slik Habermas har formulert det.¹³ Man kunne også si den innebærer at anstrengelsene for å oppnå kunnskap må føre til maktkamp. For alle vil naturligvis heller være sosialingeniør enn «Insasse». Enhver gruppe vil gjerne være erkjennelsens bemektigete *subjekt* og ikke dens gjenstand, og vil derfor anstrenge seg for å øke sin viten om (og makt over) de andre, og også for selv å forbli mest mulig uutforsket (av de andre). Også dette problem og denne fare hører til de ting Hans Skjervheim så innstendig gjorde tydelig med sine begreper om deltaker og tilskuer.

2. Men ved siden av den problematiske (gjensidige) sosiale ingeniørkunst gjelder det også at den som har *merviten*, mer produksjonsrelevant viten om naturen, også har makt i forhold til sosiale (økonomiske) konkurrenter i betydningen *forsprang*. I den sosiale markedssammenheng gir merviten (ingeniørmessig naturviten som gir opphav til nye - eller mer effektiv fremstilling av - produkter, men også samfunnsvitenskapelig eller annen humanvitenskapelig kunnskap for såvidt den kan gi et slikt bidrag) et forsprang fremfor konkurrentene. Slik sett er makten her ikke proposjonal med det absolutte kunnskapsnivået. Det som teller er gradienten, eller kunnskapsforspranget. Som en bedriftsleder (D. Wenzel) så godt har formulert det: «Wissen = Vorsprung, Wissen = Autonomie».¹⁴

3. Men verdien av viten og merviten gjelder også forholdet til og behovet for kunnskap om konkurrentene som strategiske motspillere. Vi får da den «diplomatiske» tolkning av «kunnskap er makt»: at den står sterkest som har det beste etterretningsvesen. Ved siden av industrispionasje (sml. pkt. 2) har vi naturligvis også den politiske eller sosiale spionasje.

De tre punktene ovenfor kan vi altså sette i sammenheng med en annen ligning, som er beslektet med den Baconske «kunnskap = makt», nemlig ligningen «makt = frihet». De peker på ulike aspekter ved en forbindelse mellom kunnskap og spillerrommet for handling. Jo mer en aktør vet om naturen og de andre, altså om omverdenen i sin alminnelighet, desto større er vedkommendes operasjons- og manipulasjonsmuligheter. Jo mer viten, jo større spillerom. De tre punktene fremstiller slik sett en intern sammenheng mellom viten og negativ frihet.

Nå finnes det imidlertid et annet perspektiv, som viser oss en helt annen forbindelse mellom kunnskap og frihet. Det dreier seg da, kan vi si, ikke om kunnskap som økning av makt over en ytre gjenstand eller omgivelser. Den Baconske formel kan på det sosiale området også ha en mer oppmuntrende tolkning, hvis den forstås – helt u-Baconsk – i tråd med det Sokratiske imperativ «*gnothi seauton!*», kjenn deg selv!¹⁵ Vi kan si at kunnskap da blir å forstå som *makt over seg selv*, ikke som manipulasjonsmakt, men i den emansipatoriske betydningen av å være sin egen herre, det vil si som selvbeherskelse, autonomi. Vi støter her på en forbindelse mellom kunnskap, makt og frihet svært forskjellig fra den Wenzelske, nemlig den Kantske, som forbinder opplysning og myndighet, og som på det sosiale, politiske nivå hører til forutsetningene for demokratisk selvstyre. Det dreier seg om viten og frihet i en betydning som har å gjøre med (selv)opplysning og dannelselse slik den europeiske *paideia*-tradisjonen har forstått det, kort sagt om kunnskap = makt = frihet i den *positive* frihets forstand.¹⁶ Vi kan snakke her om en tradisjon som strekker seg/strakte seg fra [Platons](#) hulelignelse til opplysningstiden, [Kant](#) og det Humboldtske universitetet.

LES OGSÅ: [Norsk filosofi — et blikk utenfra](#)

Men, helt til slutt, noe bør sies om "høyeste", avsluttende mål i mål-middel-kjeder, hvis da noe slikt kan finnes. Og da er igjen Kant aktuell, med sin utforskning av grunnbegreper som frihet (*Freiheitsbegriff*) og kausalitet (*Naturbegriff*), kategoriske vs. hypotetiske imperativ (normer), fornuft, person, midler og "mål i seg selv". Alt som er gjenstand for subjektive preferanser (*Neigungen*), som gjenstander (*Sachen*) under naturbegrepet, har bare en betinget, relativ verdi. Fornuftsvesener, *personer*, kan derimot ikke forstås som bare noe subjektivt ønskelig, hvis eksistens har en verdi "for oss". De er mål i seg selv (*Zwecke an sich selbst*), *objektive mål* hvis Dasein i seg selv er mål, og da slike, i hvis sted ikke noe annet mål kan settes, for hvilket de bare tjener som middel.¹⁷ Og det betyr at de (vi) som utgjør samfunnet heller ikke – i egenskap av samfunnets "stoff" – kan betraktes som bare midler for dette, samfunnet må grunnleggende forstås som et "formålenes rike", et *Reich der Zwecke*.

Dette løser – heller ikke i Kants utførlige versjon – så visst ikke uten videre alle problemer,

snarere stiller det oss over særdeles vanskelige teoretiske og praktiske oppgaver. (Allerede tvetydigheten i "samfunnet": et spesielt, eller "menneskehetens" verdenssamfunn?, gir en antydning.¹⁸) Men det er her man må begynne.

Noter

¹ Det som derimot i en viss forstand kunne sies å ha et samfunnsoppdrag er selve ordningen av slike aktører og den lovgiving/rettsorden og de eiendomsforhold som konstituerer det. Ja, hvis kapitalismen nødvendigvis er siste ord i utviklingen av økonomiske samfunnsordener, fra arkaisk urkommunisme til dagens postkeynesianske, globaliserte og finansialiserte system, ja da vil jo sågar frihet måtte bli å forstå som innsikt i denne nødvendighet.

² Samtidig er det naturligvis viktig at rollen som "samfunnet" ikke blir *usurpert* av den utøvende makt. Dét gir oss jo nettopp NSA og etterretningsvesenets globale appetitt på informasjon. (Eller et mer NATO-vennlig eksempel: Stasi.) De som ikke kan få for mye opplysning er samfunnsborgerne, de *citoyens* som demokratiet består av.

³ Skjønt noen – enhetsvitenskapelig forblindete – kan se ut til å tro det. Sml. innstillingen fra flertallet i det norske stortings kirke- og undervisningskomité ang. Universitetet i Trondheim (16.03.1995): "(F)ordi teknologi er mer enn teknikk, men like mye et spørsmål om organisering og implementering, må teknologer ha innsikt i mellom-menneskelige prosesser og påvirkning. Det kan de hente i humanistiske og samfunns-vitenskapelige disipliner."

⁴ Et sitat fra den britisk filosofen Kornblith er interessant i denne sammenhengen. Han gjør det klart (som talerør for det Heidegger kalte "das Gestell"?) at filosofi i grunnen mangler legitimitet (og vel helst hører hjemme på den historiens skraphaug science etterlater seg): "What does have priority [...] is successful scientific theory, and not because there is some a priori reason to trust science over philosophy, but rather because there is a body of scientific theory which has proven its value in prediction, explanation and technological application. This gives scientific work a kind of grounding which no philosophical theory has thus far enjoyed." (I Hillary Kornblith (ed.) (1994): *Naturalizing Epistemology*, Cambr. Mass., The MIT Press, her s. 49.)

Hva kan stilles opp mot denne slags underforståthet om hva som er alle tings mål? Man kunne kanskje mene at hans egne, "filosofiske" utsagn her fratas legitimitet (at de undergraver seg selv og utgjør en slags performativ selvmotigelse). Men selv om hans egne utsagn ikke har "technological application", så angriper de i hvert fall det unyttige og støtter det nyttige.

⁵ Det ligger m.a.o. an til en kraftig "frontkollisjon" mellom dette mandatet, og det som en politiker i Sandefjord har formulert (ganske visst angående forhold noe lenger nede i "kunnskapspyramiden"): "Vi må ikke komme dithen at fagmiljøene og profesjonene skal overstyre politikere og holde samfunnets tillitsvalgte unna egne sirkler." (Sitert fra P. Bjerke, KK 18.6.2015.)

⁶

Prisen for Keynes-fortrengningen begynner å merkes – og tynges.

⁷ Som ganske visst heller ikke kan holde i lengden, så lenge skatteinngangen svikter.

⁸ Samtidig er det klart at disse sammenhengene ikke kan si noe "i siste instans", om hva som er mål i seg selv og ikke kan vurderes som midler til høyere mål.

⁹ Tapet av denne betegnelsen er en alvorlig sak, og klart et symptom på fordumming.

¹⁰ "Knowledge and human power are synonymous, since the ignorance of the cause frustrates the effect; for nature is only subdued by submission, and that which in contemplative philosophy corresponds with the cause in practical science becomes the rule." F. Bacon, *Novum Organum*, I, art. 3. Sml. også Kant om den teoretiske tenknings tekniske "korollarier". (KdU, A V, Einleitung, s. XIII)

¹¹ Men naturligvis også – kanskje ikke minst – mer aggressive fremstøt som retter pekefingeren mot (ikke-naturalistiske) humanvitenskapelige disipliner som unyttige og følgelig illegitime. Sml. Kornblith i note 4.

¹² Sml. A. Øfsti: Kunnskap (om) natur og samfunn, NFT 2/3, 2006.

¹³ I essayet "Dogmatismus, Vernunft, Entscheidung. Zu Theorie und Praxis in der verwissenschaftlichten Zivilisation", i Habermas: *Theorie und Praxis*, Ffm. 1967, her s. 257.

¹⁴ D. Wenzel, sitert i *Die Presse* (Wien), 9. April 2005. Ellers kan det vel her føyes til at det først er på *maktkampen* og *kunnskapsforskjellenes* arena - altså i en sammenheng hvor prinsippet om fri diskusjon nettopp ikke gjelder - at et uttrykk som "ideenes (frie?) marked" i det hele tatt kan gi mening. "Merviten" og "forretningsideer" er i en viss forstand kjøpbare størrelser.

Skjønt den økonomiske logikken gjelder likevel bare i svært begrenset grad. For den viten som røpes, selges, til en annen (og dermed opphører å være *merviten*), den mister jo selgeren ikke. Viten kan i det hele tatt ikke stiliseres som knapt gode i økonomisk forstand, all den stund det alltid er nok sannhet til alle. Og skulle det finnes en vitensmangel av typen manglende opplysning, dannelse og visdom, så er det jo ikke slik at om denne mangel avhjelpest et sted, så har et knapt gode skiftet eier, mens en selger sitter igjen med *mindre* av dette godet. Ja, det kan vel sies at *vitsen* med opplysning - og *kritikk* – nettopp ikke er privat eierskap og konsum, men snarere nært knyttet til offentliggjøring.

¹⁵ Og her behøver ikke det å kjenne seg selv forstås i motsetning til det å kjenne verden. Å kjenne seg selv i dypeste forstand inkluderer jo også å kjenne sine historiske og sosiale forutsetninger, sin rolle eller plassering i verden eller helheten, o.l.

¹⁶

For en kommentar til positiv (og negativ) frihet, se A. Øfsti: "Om å begripe politisk frihet", i *Filosofi i vår tid (Festskrift til Jon Hellesnes)*, Det Norske Samlaget (2009), her side xx – yy.

¹⁷ I. Kant: *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*, AA IV: 428. Min parafrase.

¹⁸ Apels og Habermas' "diskursetikk" har grepet akkurat dette problemet an med et skille mellom "real" og kontrafaktisk-antisipert (men fornuftsmessig uomgjengelig forutsatt) "idealt" kommunikasjonssamfunn i all gyldighetsorientert kommunikasjon.